

Súčasný stav demografie na Slovensku

Publikácia hodnotí súčasný stav demografie na Slovensku. Okrem pracovníkov VDC prezentujú svoj názor aj odborníci z ďalších pracovísk.

Táto práca bola vytvorená v Inštitúte informatiky a štatistiky Bratislava. Jej text je možno použiť len po príslušnom citovaní.

Práca neprešla jazykovou úpravou.

Súčasný stav demografie na Slovensku

Danuša Jurčová, Ján Mészáros, Boris Vaňo
Výskumné demografické centrum

Úvod

V súčasnosti, keď sa demografia a demografické problémy dostávajú stále viac do pozornosti riadiacich orgánov štátu, ako aj odbornej a laickej verejnosti, zamýšľame sa nad tým, ako ďalej v slovenskej demografii. Aké sú silné a slabé miesta našej demografie? Ktoré problémy sú najzávažnejšie? Ako ich riešiť? Kto by ich mal resp. mohol riešiť? Bez poznania stavu, v ktorom sa dnes demografia na Slovensku nachádza, nie je možné kvalifikovane odpovedať na uvedené otázky. A práve k poznaniu súčasného stavu slovenskej demografie by mala prispieť aj táto práca.

Hodnotenie vypracovali pracovníci Výskumného demografického centra (VDC). Jednak ako príspevok do širšej diskusie, jednak ako základ pre identifikovanie problémov, na ktoré bude treba zamerať pozornosť, a ktorým sa prispôbi aj činnosť VDC v bližšej, resp. vzdialenejšej budúcnosti.

Snažili sme sa o čo najširší a najkomplexnejší pohľad na demografickú problematiku. Je pochopiteľné, že náš pohľad má mnohé objektívne aj subjektívne obmedzenia. Predovšetkým preto, že VDC sa vo svojej činnosti priamo stretáva len s časťou problémov, ktoré trápia našu demografiu. O ostatných problémoch máme

len nepriame, sprostredkované informácie. Aj preto sú niektoré časti hodnotenia spracované podrobnejšie, niektoré menej podrobne a niektoré problémy sa možno v hodnotení neobjavujú vôbec.

Aby bolo hodnotenie čo najobjektívnejšie, oslovili sme formou ankety všetky pracoviská, o ktorých sme vedeli alebo sme sa aspoň domnievali, že sa zaoberajú demografiou. V ankete sme sa snažili získať informácie o príslušnom pracovisku, o jeho zameraní, úlohách, pracovníkoch, kontaktoch a problémoch. Zároveň sme sa takýmto spôsobom snažili nadviazať priamy kontakt s pracoviskami, s ktorými sme doteraz v kontakte neboli. Vyhodnotenie tejto ankety je uvedené v prílohe 1.

Okrem ankety, ktorej výsledky sme využili už aj v tejto práci, sme priamo oslovili viacerých odborníkov, ktorí prichádzajú do styku s demografiou a ktorí by z titulu svojich skúseností a svojho pracovného zaradenia mohli zásadným spôsobom prispieť do diskusie o stave demografie na Slovensku. Poskytli sme im priestor, aby vyjadrili svoj názor na diskutovanú problematiku. Tieto názory sú publikované v neskrátenej a neupravenej podobe v prílohe 2 tejto práce.

Demografia ako vedná disciplína

Demografia je veda, ktorá sa zaoberá reprodukciou ľudských populácií. Ľudská reprodukcia má svoju biologickú a spoločenskú stránku. Z tejto skutočnosti vyplýva aj postavenie demografie na rozhraní prírodných a spoločenských vied.

Demografia patrí medzi vedné obory s nízkou úrovňou komplexnosti, ktoré študujú systémy obsahujúce prvky rovnakého druhu a poznávajú hlavne ich vnútornú podmienenosť. Bez štúdia podmienenosti demografickej reprodukcie by demografia nedokázala vysvetliť tento proces. Na jednej strane hľadá demografia všeobecné zákonitosti demografickej reprodukcie, na druhej strane skúma ich špecifické prejavy u konkrétnych populácií.

Z predmetu poznávania demografie vyplýva jej tesné prepojenie na ďalšie vedné disciplíny (biológia, psychológia, lekárske vedy, geografia, etnografia, sociológia, ekonómia) ako aj významný vplyv demografických procesov na fungovanie ľudskej spoločnosti.

Súčasný populačný vývoj vo svete pozíciu a význam demografie ešte posilňuje. Na demografiu a demografy sú dnes kladené vysoké nároky. Ak má naša demografia obstať v súčasnej spoločenskej situácii a splniť to, čo sa od nej očakáva, je potrebné zabezpečiť jej komplexný rozvoj.

Aká je súčasná situácia na Slovensku? Treba povedať, že nie priaznivá. Prakticky celé dvadsiate storočie bola slovenská demografia zastrešená československou demografiou, ktorá mala tradíciu aj medzinárodné uznanie. Treba otvorene priznať, že to bola česká demografia, ktorá hrala rozhodujúcu úlohu. Príčin bolo viac. Určite svoju úlohu zohrala tradícia, ktorú si Česi v tejto oblasti priniesli do spoločného štátu. K postupnému prehlbovaniu tohoto nerovnovážneho stavu prispieval bezpochyby aj centralisticko-byrokratický režim v povojnovom Československu a určite aj naša pohodlnosť.

Dôsledky sa naplno prejavili po rozdelení republiky a vzniku samostatnej Slovenskej republiky. Česi plynulo nadviazali na československú demografiu, ktorá bola vlastne českou demografiou a na Slovensku sme zostali stáť zoči-voči existenčným problémom. Demografická štatistika a niekoľko jednotlivcov, ktorí sa venovali demografii do značnej miery z vlastnej iniciatívy, nemohli zabezpečiť rozvoj demografie ako vednej disciplíny. Navyše ani demografická štatistika, ktorá asi ako jediná oblasť demografie pomerne bez problémov nadviazala na československé obdobie, si nemôže udržať svoju úroveň bez patričného vedecko-výskumného zázemia. Len vytvorenie základných vedecko-výskumných a vzdelávacích inštitúcií, prehĺbenie špecializácie na

úkor všeobecnej povrchnosti, zlepšenie komunikácie doma a nadviazanie spolupráce so zahraničím môže pomôcť dostať slovenskú demografiu na potrebnú úroveň. Väčšiu pozornosť ako doteraz je treba venovať demografickým teóriam a modelom.

Je dobré, že prvé kroky hlavne v oblasti inštitucionalizácie sa už uskutočnili. Nové inštitúcie v oblasti vzdelávania aj výskumu musia presvedčiť svojou čin-

nosťou o oprávnenosti a nevyhnutnosti svojej existencie. V súčasnej situácii, keď je na Slovensku nedostatok skúsených demografov na jednej strane a mnoho demografických problémov na druhej strane, by to nemusel byť problém. Existencia a činnosť týchto špecializovaných inštitúcií by mali byť pomocou aj pri zlepšení komunikácie, spolupráce a koordinácie v slovenskej demografii.

Demografická štatistika

Demografická štatistika ako jediná oblasť demografie dokázala bez väčších problémov nadviazať na československé obdobie a aj po vzniku samostatnej Slovenskej republiky si udržiava vysokú úroveň, ktorá zodpovedá jej tradícii. Demografická štatistika zabezpečuje zber a spracovanie všetkých údajov, ktoré sú štandardom vo vyspelých krajinách a ktoré sú potrebné pre domácich užívateľov aj pre medzinárodné inštitúcie. Zatiaľ stačíme držať so svetom krok aj v oblasti metodológie.

V oblasti demografickej štatistiky pôsobí okrem Štatistického úradu SR (ŠÚ SR) aj Ústav zdravotníckych informácií a štatistiky (ÚZIŠ), ktorý zabezpečuje zber údajov o potratoch a paralelne so štatistickým úradom spracováva a publikuje niektoré vybrané demografické údaje. Rôzny prístup ku spracovaniu údajov spôsobuje v niektorých prípadoch rozdiely vo výsledkoch medzi ŠÚ SR a ÚZIŠ, čo menej skúseným užívateľom môže spôsobiť problémy.

Činnosť oddelenia demografie na ŠÚ SR hlavne v minulosti často presahovala hranice demografickej štatistiky a suplovala metodologický a aplikovaný výskum. Je nepochybné, že takýto stav nemôže trvať dlhodobo. Bez patričného vedecko-výskumného zázemia a pri príliš veľkom rozsahu činnosti sa nemôže udržať dobrá úroveň demografickej štatistiky.

Slabým miestom demografickej štatistiky na Slovensku je prezentácia spracovaných údajov a neexistencia výberového zisťovania o populačnej klíme. Od roku 1992 nebolo na Slovensku vydané pramenné dielo, hoci podklady sú spracované a pripravené. Ostatné publikácie vychádzajú včas a v požadovanom štandarde.

Okrem publikácií sú pre užívateľov potrebné aj údaje v elektronickej podobe, ktoré umožňujú obhospodarovanie veľkého množstva informácií (nie len údajov), priame preberanie a využitie dát bez nutnosti zásahu užívateľa, a tiež väčšiu variabilitu poskytovaných výstupov. Na tieto účely sa obvykle využívajú demografické informačné systémy, ktoré užívateľskou formou po-

skytujú záujemcom všetky potrebné údaje a informácie. U nás nájdeme základné demografické údaje a informácie ako súčasť štatistických databáz a na internetových web-stránkach (ŠÚ SR, ÚZIŠ a VDC). Komplexný demografický informačný systém, ktorý by bol systémovým riešením v tejto oblasti, však zatiaľ na Slovensku nemáme. Riešením by mohlo byť vytvorenie slovenskej verzie POPIN-u, resp. iného špecializovaného demografického informačného systému. Realizáciu demografického informačného systému je potrebné doriešiť po stránke kompetenčnej, koncepcnej a personálnej. Najschodnejším riešením sa v súčasnosti javí vypracovanie koncepcie (spoločne ŠÚ SR a VDC), vyčlenenie riešiteľských kapacít a finančných prostriedkov na konštrukciu a prevádzku v rámci VDC a zabezpečenie potrebných údajov pre informačný systém (spoločne ŠÚ SR a VDC).

Až na výnimočné prípady, ktoré by bolo potrebné riešiť individuálne, by demografický informačný systém umožnil aj lepšie a systematickejšie poskytovanie neštandardných demografických výstupov.

Slovensko je jednou z mála európskych krajín, v ktorej sa nezisťujú informácie o populačnej klíme. Informácie o názoroch a zámeroch obyvateľstva v oblasti reprodukcie sú nevyhnutné pre spracovanie demografických prognóz a odhadov, ako aj pri koncipovaní účinnej populačnej, rodinnej a sociálnej politiky. Jednou možnosťou, ako vyriešiť tento nevyhovujúci stav, je navrhnúť a realizovať samostatné výberové zisťovanie populačnej klímy (návrh - VDC, realizácia - ŠÚ SR alebo vybraná agentúra). Druhou možnosťou je zapojenie Slovenska do výberového zisťovania Fertility and Family Surveys (FFS). Jedná sa o medzinárodný projekt, do ktorého je v súčasnosti zapojených 21 krajín Európy, USA a Kanada.

Pre zabezpečenie všetkých úloh, ktoré rieši oddelenie demografie ŠÚ SR je potrebná predovšetkým stabilizácia pracovného kolektívu.

Demografický výskum

Demografický výskum na Slovensku prebieha na niekoľkých vysokých školách a na niekoľkých rezortných pracoviskách, resp. priamo na ministerstvách. Až do roku 2000 neexistovalo špecializované výskumné demografické pracovisko, ktoré by kapacitne obsiahlo

väčší rozsah výskumnej problematiky a zároveň by bolo schopné koordinovať aktivity v oblasti demografického výskumu. Do minulého roku zabezpečovali demografický výskum jednotlivci, ktorí riešili izolovane zväčša parciálne problémy často na základe vlastnej iniciatívy a

podľa vlastného záujmu. Hlavným problémom demografického výskumu na Slovensku je nedostatok koncepcie a koordinácie, slabá spolupráca medzi jednotlivými výskumnými pracoviskami, nedostatočná vzájomná informovanosť a slabé kontakty so zahraničím.

Čo sa týka tematického zamerania demografického výskumu, spokojnosť možno vysloviť s rozsahom a výsledkami metodologického výskumu. Rezervy sú zatiaľ v kvalite výsledkov aplikovaného výskumu a úplne chýba výskum v oblasti demografických teórií. V poslednom období sa sľubne rozvíjajú aktivity v oblasti historickej demografie.

Vznik špecializovaného výskumného demografického pracoviska na začiatku roku 2000 bol významným medzníkom pre demografický výskum na Slovensku. Vytvára sa väčší priestor pre riešenie úloh a na koordi-

náciu demografického výskumu. Lepšia koordinácia prác umožní vylúčiť zbytočnú duplicitu pri riešení úloh (nemáme na mysli odstránenie konfrontácie viacerých názorov a prístupov vo výskume), a tiež môže prispieť k pokrytiu neriešených výskumných problémov. Nevyhnutná bude však v tomto smere aj spolupráca ostatných výskumných pracovísk.

VDC bude musieť rozšíriť a stabilizovať pracovný kolektív, nadviazať kontakty s domácimi a zahraničnými pracoviskami. Jednou z prioritných úloh je zlepšenie informovanosti v demografickej obci. Predovšetkým je potrebné dôsledne informovať o výsledkoch činnosti. VDC bude na tento účel využívať publikácie a web stránku. Priestor na web stránke poskytneme aj na sprostredkovanie informácií o dianí vo svetovej aj slovenskej demografii.

Výchova a vzdelávanie

Demografia sa vyučuje na viacerých vysokých školách. Obvykle ide o základy demografie alebo o demografickú štatistiku v rozsahu jedného semestra. Na Slovensku nemáme na žiadnej škole samostatnú katedru demografie.

V roku 1998 bolo na katedre humánnej geografie a demogeografie Prírodovedeckej fakulty UK zriadené oddelenie demografie a od školského roku 1998/99 vznikla špecializácia Demogeografia a demografia. Ide o magisterské štúdium, ktoré vychádza z odboru Geografia a kartografia. Cieľom je výchova 10 študentov s touto špecializáciou za rok. Podľa nášho názoru je tento stav v súčasnosti pre slovenské pomery dostačujúci a snahu v oblasti vzdelávania treba zamerať na skvalitnenie súčasného stavu.

Stavovská organizácia

Na Slovensku neexistuje čisto demografická stavovská organizácia. Demografia je zastrešená Slovenskou štatistickou a demografickou spoločnosťou (SŠDS), pri ktorej funguje sekcia demografie. SŠDS má široký záber, prevláda štatistika, čo je nakoniec aj pochopiteľné. Demografia sa v rámci spoločnosti presadzuje ťažko, často je vnímaná len ako demografická štatistika a nie komplexne ako samostatná vedná disciplína. Medzi dôležité úlohy SŠDS patrí aj poskytovanie

Pre skvalitnenie výučby je podľa nášho názoru potrebné stabilizovať učiteľský kolektív a dopracovať študijný plán. Problémom sa nám javí aj komunikácia a spolupráca medzi vysokými školami navzájom a hlavne nedostatočné prepojenie škôl so štatistickou a predovšetkým výskumnou praxou.

Vzhľadom na nedostatok skúsených demografov na Slovensku je potrebné využívať doplnkové formy vzdelávania v zahraničí (stáže, kurzy). Z viacerých dôvodov (dostatok skúsených odborníkov, neveliká vzdialenosť, finančná dostupnosť, jazyková blízkosť) je v tomto smere zaujímavou krajinou Česko. Za úvahu stojí určite aj zapojenie zahraničných odborníkov priamo do vyučovacieho procesu.

priestoru pre odborné diskusie a výmenu informácií a uľahčenie nadväzovania kontaktov so zahraničnými inštitúciami. Tieto úlohy sa v minulosti darilo plniť len čiastočne. Predpokladáme, že spolupráca medzi SŠDS a VDC prinesie v tomto smere zlepšenie. Ak sa má však perspektívne zabezpečiť komplexný rozvoj demografie, bude potrebné uvažovať postupne nad založením samostatnej demografickej spoločnosti.

Publikačná činnosť

Časť publikačnej činnosti pokrýva ŠÚ SR svojimi pravidelnými publikáciami - údaje, metodologické materiály a demografické rozborly.

Za posledných 20 rokov bolo podľa našich poznatkov na Slovensku vydaných len 5 pôvodných kníh s demografickou tematikou (autori Mládek, Hrubý, Brezák, Matulník). Nie sú nám známe žiadne preklady prác významných zahraničných demografov.

Na Slovensku vychádza v súčasnosti jeden odborný časopis zameraný na demografiu - Slovenská štatistika a demografia. Zastúpenie demografov v redakčnej rade časopisu aj počet článkov s demografickou problematikou predstavuje zhruba tretinový objem, čo je situácia vcelku priaznivá. Problémom je pomerne úzky okruh autorov. Články s demografickou tematikou sa spora-

dicky objavujú aj v iných odborných časopisoch, najčastejšie v časopise Sociálna politika.

Publikácie našich autorov v zahraničných časopisoch sú výnimkou, hoci priestor, hlavne v Českej republike, tu je.

Demografické akcie na Slovensku

Každé dva roky poriada SŠDS celoštátnu demografickú konferenciu. Doteraz sa ich uskutočnilo sedem. Iné demografické akcie celoštátneho alebo dokonca medzinárodného významu sa na Slovensku nekonajú. Príležitostne sa uskutočnia menší seminár, ktorý je zastrešený niektorou z inštitúcií, ktoré sa zaoberajú demografiou. Demografické témy sa uplatnia aj na iných konferenciách a seminároch – napr. Slovenská štatistická konferencia, Výpočtová štatistika, FINRISK. Podľa nášho názoru je potrebné prejsť na každoročné organizovanie celoštátnej demografickej konferencie (nie ako doteraz v dvojročných cykloch).

Medzinárodná spolupráca

Komunikácia so zahraničím je v oblasti demografie nedostatočná. Málo je o nás vo svete počuť, pritom zo strany zahraničia je o Slovensko záujem.

Slovenská republika je zapojená do činnosti medzinárodných organizácií v oblasti demografie. Aktívne sa podieľa na projektoch poriadaných OSN, Eurostatom, Radou Európy, má svojho zástupcu aj v Európskom populačnom výbore pri Rade Európy. Do týchto oficiálnych aktivít sú zapojení hlavne pracovníci z rezortu štatistiky a rezortu práce, sociálnych vecí a rodiny. O účasti našich demografov v ďalších medzinárodných projektoch nie je dostatok informácií a odborná verejnosť sa o nich dozvedá len sporadicky.

Účasť na akciách v zahraničí (hlavne konferenciách) je slabá, navyše často pasívna. Problémom je najčastejšie nedostatok finančných prostriedkov, ale často aj nedostatočná odborná a jazyková spôsobilosť našich ľudí. Na najvýznamnejších demografických akciách (európska konferencia, ktorá sa koná každé dva roky, ako aj akcie poriadané významnými demografickými inštitúciami) by v budúcnosti nemali chýbať zástupcovia zo Slovenska, samozrejme máme na mysli aktívnu účasť.

Veľmi málo sa využíva dobrá poloha Slovenska a predovšetkým Bratislavy. Diskusné stretnutia a pred-

Výsledky výskumu ako aj účasť v rôznych projektoch, sú na jednotlivých pracoviskách často ukončené publikovaním výskumnej správy. O týchto publikáciách nie je dostatočná informovanosť. Aj tu by mohla poskytnúť priestor na výmenu informácií SŠDS.

Veľmi vhodným prostriedkom pre odbornú výmenu skúseností sú diskusné stretnutia. Nie sú finančne ani časovo náročné a ich efektívnosť býva veľká. V súčasnej spoločenskej situácii je dostatok aktuálnych a zaujímavých tém, dokonca nie len pre úzky okruh demografov. VDC spolu so SŠDS začína organizovať pravidelné diskusné stretnutia. Predbežne sa uvažuje s diskusnými popoludniami každé 2 mesiace. Pôjde buď o diskusiu na aktuálnu tému alebo o prednášku spojenú s diskusiou. Do prednášok bude snaha zapojiť aj zahraničných odborníkov.

nášky, ktoré sa konajú v Prahe, Viedni a v Budapešti majú obvykle vysokú úroveň a vyžadujú pomerne malé investície (cestovné náklady a niekoľko hodín času).

Okrem kontaktov s okolitými krajinami je potrebné zlepšiť, resp. nadviazať kontakty so svetovou demografickou špičkou, ktorú dnes predstavujú Holandsko, Francúzsko, Nemecko, Belgicko, Veľká Británia a USA.

Na Slovensko prichádza málo špičkových zahraničných demografov. Príležitosť na ich prezentáciu pred širším plénom je predovšetkým počas celoštátnej demografickej konferencie a aj počas pripravovaných diskusných popoludní.

Členstvo v medzinárodných organizáciách je tiež obrazom nie práve silného postavenia našej demografie vo svete. Európska asociácia populačných štúdií (EAPS) je najvýznamnejšou európskou demografickou organizáciou, ktorá združuje demografov a demografické organizácie z celej Európy. Podľa našich informácií má EAPS troch členov zo Slovenska. Viac slovenských demografov je členom Českej demografickej spoločnosti. Je to však skôr pozostatok z minulosti ako zásluha súčasnej aktivity.

Záver

Cieľom tejto práce je zhrnutie informácií o súčasnom stave demografie na Slovensku. Chceli sme predovšetkým poukázať na problémy, s ktorými sa naša demografia potýka. Predpokladáme, že široké spektrum názorov, ktoré je prezentované v tejto práci, môže byť

dobрым východiskom pre ďalšie aktivity. Našou snahou je vyvolať diskusiu a samozrejme prispieť k riešeniu existujúcich problémov a k pozdvihnutiu Slovenskej demografie. Podľa nášho názoru sú na to na Slovensku všetky predpoklady. Je len na nás, aby sme ich využili.

Príloha 1

Vyhodnotenie ankety

Aby bolo hodnotenie súčasného stavu demografie na Slovensku čo najobjektívnejšie, oslovili sme formou ankety všetky pracoviská, o ktorých sme vedeli alebo sme sa aspoň domnievali, že sa zaoberajú demografiou. V ankete sme sa snažili získať informácie o príslušnom pracovisku, o jeho zameraní, úlohách, pracovníkoch, kontaktoch a problémoch. Zároveň sme sa takýmto spôsobom snažili vytvoriť priamy kontakt s pracoviskami, s ktorými sme doteraz v kontakte neboli.

Oslovili sme 22 pracovísk. Išlo o pracoviská štátnej správy, výskumné organizácie, vysoké školy a súkromné spoločnosti. Dostali sem 14 odpovedí, z toho 13 kladných a len jedna z oslovených organizácií odpovedala, že sa demografickou problematikou nezaoberá. Z niektorých pracovísk sme dostali odpoveď od viacerých pracovných kolektívov, takže celkove sme vyhodnocovali 19 dotazníkov.

Do ankety sme nezaradili ŠÚ SR, o ktorom máme vďaka dlhoročnej spolupráci všetky potrebné informácie. Keď k zmieneným inštitúciám pripočítame VDC, znamená to, že sme celkom spracovali údaje za 21 pracovísk, ktoré sa zaoberajú demografiou.

Tento zoznam určite nie je úplný. Neozvali sa nám niektoré pracoviská, o ktorých vieme, že sa demografiou zaoberajú. Na druhej strane sa anketa určite nedostala ku všetkým, ktorí by mali záujem odpovedať. Predpokladáme však, že získané informácie pokrývajú väčšinu demografických aktivít na Slovensku. Z tohoto pohľadu pristupujeme aj k výsledkom ankety. Považujeme ich za približný obraz o pracoviskách a pracovníkoch v oblasti demografie na Slovensku. Radi privítame akékoľvek ďalšie informácie, doplnky a komentáre k výsledkom ankety. Budeme sa snažiť o udržanie a rozvíjanie všetkých už existujúcich pracovných kontaktov a samozrejme o nadväzovanie nových.

Na základe získaných odpovedí je možné spraviť nasledovné závery:

Najviac odpovedí prišlo z pracovísk, ktoré sa nachádzajú na vysokých školách (12), nasledujú výskumné a vedecké pracoviská (5), orgány štátnej správy (3) a jednu odpoveď sme dostali od súkromnej spoločnosti.

Na uvedených pracoviskách sa demografiou zaoberá v súčasnosti 55 pracovníkov, z toho 23 má demografiu ako hlavnú pracovnú náplň a 32 sa demografiou venuje popri inej pracovnej činnosti.

Jednotlivé pracoviská uviedli vo svojich odpovediach ako najčastejšie zameranie nasledovné okruhy činnosti:

1. zber a spracovanie údajov,
2. demografická metodika a metodológia
3. demografické analýzy,
4. demografické prognózy,
5. priestorová diferenciácia vývoja obyvateľstva
6. starnutie populácie,
7. zdravotný stav obyvateľstva,
8. rodina a rodinná politika,
9. vzťah demografického a sociálno-ekonomického vývoja,
10. demografické modely,
11. pedagogická činnosť.

Z výpočtu tém a okruhov činnosti vyplýva, že najviac demografických aktivít na Slovensku je zameraných na spracovanie údajov, demografické analýzy a na pedagogickú činnosť. Na druhej strane úplne absentuje štúdium, vývoj a výučba demografických teórií a málo priestoru sa venuje demografickým modelom.

Prehľad pracovísk podľa výsledku ankety

Názov pracoviska	Počet pracovníkov*	Zameranie (okruhy činnosti)
Štatistický úrad SR, Oddelenie demografickej štatistiky	6	1, 2, 3, 4
Ústav zdravotníckych a štatistických informácií	2	1, 2
Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny	6	3, 8, 9
Výskumný ústav sociálneho rozvoja a práce	1	3, 6, 8
Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny	4	3, 8
Infostat, Výskumné demografické centrum	3	2, 3, 4, 10
Geografický ústav SAV	4	5, 10
Sociologický ústav SAV	2	3, 8
Ekonomická univerzita, Katedra štatistiky	2	2, 3
Matematicko-fyzikálna fakulta UK, Katedra teórie pravdepodobnosti a matematickej štatistiky	1	2, 3, 11
Lekárska fakulta UK, Ústav sociálneho lekárstva	3	3, 7, 11
Lekárska fakulta UK, Klinika detskej psychiatrie	2	7
Lekárska fakulta UK, Klinika geriatrickej	2	6, 7
Lekárska fakulta UK, Ortopedická klinika	2	7
Trnavská univerzita, Katedra sociológie	4	3
Univerzita sv. Cyrila a Metóda, Katedra politológie	1	11
Slovenská poľnohospodárska univerzita, Katedra štatistiky a operačného výskumu	2	3, 6, 9
Univerzita Konštantína Filozofa, Katedra geografie	1	3
Univerzita Konštantína Filozofa, Katedra rómskej kultúry	3	3
Prešovská univerzita, Katedra geografie a geoekológie	2	3, 5, 11
Aurex s.r.o.	2	3, 5

* Pracovníci, ktorí sa zaoberajú demografiou (hlavná aj vedľajšia činnosť)

Príloha 2

Názory na súčasný stav demografie na Slovensku

Kvôli získaniu čo najobjektívnejšieho pohľadu na súčasný stav demografie na Slovensku sme priamo oslovili viacerých odborníkov, ktorí prichádzajú do styku s demografiou v rôznych oblastiach a ktorí by z titulu svojich skúseností a svojho pracovného zaradenia mohli zásadným spôsobom prispieť do diskusie na uvedenú tému. Poskytli sme im priestor, aby vyjadrili svoj

názor. Celkove sme oslovili 9 odborníkov, svoj názor nám poslali piati z nich. Tieto príspevky publikujeme v neskrátenej a neupravenej podobe v tejto prílohe. Príspevky sú uvedené podľa abecedného poradia autorov. Jednotlivé príspevky vyjadrujú priamo názory oslovených odborníkov a nemusia sa zhodovať s názorom autorov tejto práce.

Súčasný stav demografie na Slovensku

Ing. Daniela Bujnovská

Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny

V posledných rokoch sa demografia stala populárnou vo všetkých médiách, v novinách, v rozhlase i v televízii. Problémy spoločnosti vedú k tomu, že pertrakovanie otázok populácie sa stáva stále častejším.

V mnohých krajinách sa otázky demografie prostredníctvom tlače premietajú do povedomia verejnosti a samozrejme, vzbudzujú jej záujem. Z hľadiska šírenia demografických informácií to možno považovať za pozitívne znamenie. Šírenie týchto informácií môže prispieť k lepšiemu poznaniu demografických aspektov politiky a požadovať sociálno-politické intervencie na základe demografických úvah.

Po rozdelení Československa na dva samostatné štáty vznikla situácia, že Slovenská republika sa stala jedným z mála štátov v Európe bez pracoviska pre demografiu a populačné vedy. Neexistovalo žiadne pracovisko, ktoré by sa priebežne zaoberalo otázkami demografie, so zameraním na výskum príčin a účinkov demografických procesov. V oblasti demografickej štatistiky pôsobil Štatistický úrad SR. V oblasti aplikovanej demografie niekoľko nadšencov, rozptýlených po jednotlivých pracoviskách a Slovenská štatistická a demografická spoločnosť. Táto však nemohla nahradiť samostatné demografické pracovisko. So zriadením demografického pracoviska sa u nás dlho otáľalo, hoci jedna z otázok Európskeho dotazníka Agendy 2000 zaznela aj týmto smerom. O záveroch a odporúčaniach medzinárodnej konferencie o populácii, ktorá sa konala v roku 1994 v Káhire ani nehovoriac.

11. marca 1997 schválila vláda SR Komplexný systém sociálnych analýz, informácií a štatistiky. Materiál obsahoval okrem iného návrhy na zdokonalenie súčasného systému analýz. Upozornil na výrazné zmeny v demografickom vývoji v posledných rokoch (výrazný pokles sobášnosti a pôrodnosti, nepriaznivý vývoj úmrtnosti a rozvodovosti a pod.), ktorých dôsledkom sú ďalšie nerovnomernosti vo vekovej štruktúre obyvateľstva, starnutie obyvateľstva, zvyšuje sa ekonomické zaťaženie obyvateľstva, ako aj zmeny v štruktúre rodín a domácností. Nakoľko sa jedná o javy, ktoré majú dopad na rôzne stránky spoločenského vývoja, bolo konštatované, že je potrebné venovať štúdiu demografických procesov zvýšenú pozornosť a ministerke práce, sociálnych vecí a rodiny bolo uložené vypracovať a predložiť v spolupráci najmä so Štatistickým úradom SR a Ministerstvom školstva SR návrh na zriadenie demografického pracoviska. Takýto návrh bol predložený v roku 1997 i v roku 1998. V oboch prípadoch sa zriadenie demografického pracoviska z finančných dôvodov neuskutočnilo. S výnimkou zriadenia oddelenia demografie na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského, ktoré začalo pôsobiť hlavne v edukačnej rovine. Až v roku 2000 začína svoju činnosť Výskumné demografické centrum

na Infostate – organizácii v rezorte štatistiky. Považovala som za vhodné pripomenúť okolnosti vzniku, ktoré upadnú do zabudnutia, ak nebudú písomne zachytené.

Záujem u nás sa sústreďuje na demografiu najmä v súvislosti s rodinnou politikou a s budúcnosťou systému sociálneho zabezpečenia. Už menej sa hovorí o tom, že aj otázka minorít je jednou z otázok demografie. V súčasnosti je pripravená demografická štúdia o minoritách na Slovensku, dokonca v dokonalej angličtine a francúzštine a čaká na svoje vydanie. Ak sa nájde vydavateľ. O jej užitočnosti a potrebnosti nemožno pochybovať.

V západných štátoch je okrem toho dôležitým pojmom migrácia, ktorá je zviazaná s takými témami ako je rasizmus a problém imigrantov a ich integrácia, ako aj s obavami z migračných tokov z krajín strednej a východnej Európy. Najmä v súvislosti s rozširovaním Európskej únie.

Pravdaže, nie samotná štatistika zaujíma verejnosť, ale väzba medzi demografiou a politikou. Demograf chce odovzdať verejnosti presné informácie o demografických skutočnostiach a upozorniť politikov na demografickú situáciu v krajine.

Určitý dlh majú naši demografi voči verejnosti. V našej tlači (s výnimkou úzko odbornej) články o demografickom vývoji nie sú písané demografmi - expertmi, ale novinármi. Títo s obľubou kriticky interpretujú čísla a demografické tendencie a obávam sa, že nie vždy so znalosťou podstaty. Bolo by užitočné popularizovať demografiu a sprístupniť ju verejnosti. Tlač by mala dostávať komentované, demografické údaje, aby sa vyhlo subjektívnym interpretáciám a manipuláciám, ako aj katastrofickým scenárom, postaveným bez akéhokoľvek vedeckého kontextu. Pokušenie písať komentáre, ktoré nemajú nič spoločné s korektnou demografickou informáciou je zrejme veľké.

Možno konštatovať, že verejnosť túto problematiku citlivo vníma. Preto by väčšia účasť demografov na šírení objektívnych demografických informácií bola žiaducou a užitočnou.

Také komplexné práce, akou by bol napríklad Populačný vývoj Slovenska, u nás zatiaľ spracované neboli. Pritom pre hospodársky rast, rodinnú, sociálnu, bytovú, zdravotnú politiku a iné je potrebné uvažovať s odhadmi regionálneho, národného a medzinárodného vývoja obyvateľstva.

V štátnej správe sa dívame na demografické otázky z rozličných aspektov a aj musia byť riešené z rozličných aspektov – či už z hľadiska sociálneho, zdravotníckeho, z hľadiska trhu práce, z hľadiska hospodárskeho. To predpokladá spoluprácu medzi ekonómami, sociológmi, matematikmi a lekármi. Ako príklad uvediem otázky národnostných menšín. Dokonalé zmapovanie

ich demografického vývoja od minulosti po súčasnosť sa javí najobjektívnejším argumentom pre analýzy z tejto oblasti a pre porovnanie východísk s argumentáciou.

Všetky uvedené argumenty vedú k záveru, že demo-

grafické pracovisko je na Slovensku veľmi potrebné a očakávané. Výsledky jeho práce budú využívané nielen v oblasti štátnej správy, ale vo všetkých oblastiach sociálneho a ekonomického života.

(Autorka je riaditeľkou sekcie medzinárodných vzťahov)

Rozvoj demogeografie a demografie na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. RNDr. Jozef Mládek, DrSc.
Prírodovedecká fakulta UK

Po rozdelení ČSFR v roku 1993 sa na Slovensku ako v jednom z mála európskych štátov výrazne prejavila absencia demografického pracoviska. Demografiou a demografickou štatistikou sa iba izolovane zaoberali niektorí pracovníci a pracoviská s príbuznou orientáciou. Venovali sa predovšetkým niektorým parciálnym demografickým problémom s prevažnou orientáciou na potreby spoločenskej praxe. Absencia sa vzťahovala najmä na rozvoj teoreticko-metodologickej základne vedného odboru. Prerušila sa výchova vysokoškolských odborníkov z demografie.

Na Slovensku bolo preto nevyhnutné zriadiť demografické pracovisko, ktoré by zabezpečovalo rozvoj poznatkovej bázy, metodológie ako i aplikovaný výskum a zároveň i prípravu odborníkov z demografie. Poznatky o vývoji obyvateľstva o jeho reprodukčných procesoch, formovaní štruktúr sú nenahradiťelné v súbore poznatkov o vývoji a riadení spoločnosti.

Podstatným impulzom k zmene uvedenej situácie bolo Uznesenie vlády SR č. 178 z 11. 3. 1997 ktoré ukladalo vypracovať návrh na zriadenie špecializovaného demografického pracoviska. Pracovná skupina zostavená zo špecialistov Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Štatistického úradu SR, Slovenskej akadémie vied, Ministerstva školstva SR a z expertov Slovenskej štatistickej a demografickej spoločnosti prijala návrh na zriadenie pracoviska s demografickou orientáciou (pedagogicko-výchovná a základný výskum) na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave. V profile a úlohách tohto pracoviska sa predpokladala výchova špecialistov so zameraním na demogeografiu a demografiu ako i riešenie úloh základného výskumu z týchto disciplín. Zároveň návrh predpokladal zriadenie výskumného demografického pracoviska na Infostate (organizácia riadená ŠÚ SR) s orientáciou na aplikovaný výskum v oblasti demografie.

V roku 1998 poskytlo Ministerstvo školstva SR v rámci 1. etapy rozvoja demografie finančné prostriedky na zriadenie pracoviska na Prírodovedeckej fakulte UK. V tom istom roku bolo vedením a Akademickým senátom Prírodovedeckej fakulty UK zriadené na Katedre humánnej geografie a demogeografie Oddelenie demogeografie a demografie s perspektívou jeho transformácie na samostatnú katedru.

Od školského roku 1998 - 1999 sa na Katedre humánnej geografie a demogeografie Prírodovedeckej fakulty UK v Bratislave realizuje výchova odborníkov v rámci študijnej špecializácie Demogeografia a demografia. Jedná sa o magisterské štúdium, ktoré vychádza zo spoločného základu na študijnom odbore Geografia a kartografia. Cieľom špecializovaného štúdia je vychovať každoročne 6 - 10 absolventov, schopných poznávať

vývoj, súčasný stav a prognózy základných populačných javov a procesov.

V študijnom programe absolventov špecializácie Demogeografia a demografia sú obsiahnuté 3 bloky poznatkov. Prvým blokom sú poznatky, spoločné pre celý študijný odbor Geografia a kartografia. Zahrňuje poznatky a metódy výskumu všetkých geografických disciplín, ktoré sa orientujú na poznanie zákonitostí prírodnej geografickej sféry (terén, pôda, voda, klíma, biozložky) ako i socioekonomickej sféry (priemysel, poľnohospodárstvo, sídla, cestovný ruch a ďalšie).

V druhom programovom bloku sa rozširujú poznatky, metódy a techniky štúdia zložiek socioekonomickej sféry. Pritom sa kladie dôraz na špecifické metodické prístupy ako je priestorovosť, kauzalita a komplexnosť štúdia socioekonomických javov a procesov. Tretí blok poznatkov obsahuje hlavné predmety špecializácie a z hľadiska profilu absolventa je najvýznamnejší. Jedná sa o poznatky ako i metódy a techniky poznávania takých vedných disciplín ako sú demogeografia, demografia, demografická štatistika, ako i príbuzných disciplín - sociológia, územné plánovanie, prognostika, behaviorálna a sociálna geografia a ďalších. Popri tomto súbore disciplín sa mimoriadny dôraz kladie na aktívne zvládnutie počítačových metód a techník, práca s databázami ale i zvládnutie metód geografických informačných systémov (konštrukcie grafov, tvorba tematických máp).

Takto komplexne koncipovaný študijný program je možné realizovať vďaka participácii všetkých geografických katedier na Prírodovedeckej fakulte UK. Na pedagogickom procese sa špecializovanými prednáškami podieľajú i odborníci z ďalších pedagogických a vedeckých pracovísk (Geografický ústav SAV, Ekonomická univerzita, Štatistický úrad SR, Matematicko-fyzikálna fakulta UK).

Absolvent špecializovaného štúdia demogeografia a demografia je schopný analyzovať základné demografické procesy (pôrodnosť, úmrtnosť, sobášnosť, rozvodnosť, potratovosť, plodnosť, prirodzený a mechanický pohyb obyvateľstva) ako i populačné štruktúry (vekovo, ekonomickú, národnostnú, religióznu a pod.) v ich priestorových a kauzálnych súvislostiach. Komplexnejšie posudzovanie populačných javov a procesov mu umožňuje najmä súbor poznatkov o celej prírodnej a socioekonomickej sfére. Je schopný posudzovať základné demografické javy a procesy v európskom a celosvetovom kontexte. Ovláda štatistické, matematické, počítačové, demografické a geografické metódy štúdia populačných problémov a je schopný získať poznatky graficky a kartograficky interpretovať. Ovláda základné metódy

projektovania a prognózovania populačných javov a procesov.

Možnosti uplatnenia absolventov špecializácie Demogeografia a demografia sú veľmi široké. Predstavuje ich v prvom rade sieť aplikačne orientovaných útvarov štatistickej praxe (Štatistický úrad SR, oblasťné útvary štatistického úradu). Evidentná je potreba takto profilovaných odborníkov na všetkých centrálnych a regionálnych stupňoch verejnej správy (štátnej správy a samosprávy). Demografické analýzy a na ich základe získané poznatky sú základné informácie, potrebné v riadení a rozhodovacej činnosti na všetkých hierarchických úrovniach riadenia. Potreba odborníka z demogeografie a demografie je nezastupiteľná i v oblasti základného výskumu a to nielen v oboch profilových vedných odboroch, ale i v príbuzných vedných disciplínach (geografia, sociológia, história, prognostika, etnografia, ekonómia a ďalšie).

V oblasti výskumu sa pracovisko bude orientovať na bádateľské (základné) poznávanie zákonov a zákonitostí demografických javov a procesov ako i na rozvoj nových poznávacích metód a techník:

- štúdium prirodzeného pohybu obyvateľstva, a to ako analytického poznávania čiastkových procesov - pôrodnosť, úmrtnosť, sobášnosť, rozvodovosť, potratovosť a ďalšie, tak i syntetického hodnotenia procesov reprodukcie obyvateľstva – plodnosť, miery a modely reprodukcie,
- štúdium mechanického pohybu obyvateľstva, predovšetkým pohybu za prácou, migrácie obyvateľstva, najmä bilancie obyvateľstva z aspektu priestorového a príčinných súvislostí,
- poznanie štruktúr obyvateľstva na základe biologických (veková štruktúra a procesy starnutia obyvateľstva), ekonomických a kultúrnych znakov (religióznosť, národnostná štruktúra, sociálna štruktúra, nezamestnanosť obyvateľstva),
- štúdium spoločensko-patologických javov (kriminalita, drogová závislosť, alkoholizmus, prostitúcia a ďalšie), najmä z aspektu priestorového (regionálna mierka, vnútorné urbánne štruktúry), vývojového a kauzálneho (väzby výskytu patologických javov s mestským a vidieckym prostredím, s odlišnou národnostnou skladbou obyvateľ-

stva, s rozdielnou vzdelanosťou a ekonomickou štruktúrou obyvateľstva),

- vývoj, projekcie a prognózy vývoja obyvateľstva na regionálnej úrovni rozličnej mierky (štáty, kraje, okresy),
- rozmiestnenie obyvateľstva vo vzťahu k ďalším prírodným a spoločenským prvkom regionálnych systémov,
- populačná politika, možnosti ovplyvňovania populačných procesov,
- rozvoj teórie a aplikácie geoinformačných systémov ako vhodného nástroja pre štúdium demogeografických problémov, tvorba a využitie databáz,
- uplatnenie modelov a modelovania populačných javov a procesov, najmä matematicko-štatistických a kartografických modelov.

Predpokladá sa veľmi intenzívny kontakt a aplikácie poznatkov v oblasti sociálnej politiky, územného plánovania, ekonomických aktivít a inštitúcií.

V súčasnosti sú pracovníci Oddelenia demogeografie a demografie riešiteľmi grantového projektu výskumu "Demografické procesy a štruktúry Slovenska a druhý demografický prechod", ktorý prijala VEGA a poskytuje finančné prostriedky na jeho riešenie. Pracovníci sú zároveň riešiteľmi ďalších 2 úloh v rámci projektu VEGA.

Pracovníci oddelenia sa podstatnou mierou podieľajú na príprave Atlasu krajiny SR, najmä prípravou početného súboru máp do kapitol "Obyvateľstvo a jeho aktivity".

Z hodnotenia úloh a dosiahnutých výsledkov novotvoreného pracoviska - Oddelenia demogeografie a demografie vyplýva značná náročnosť jeho programu. Splnenie tohto programu vyžaduje realizáciu pôvodne navrhovanej 2. etapy rozvoja pracoviska. Jedná sa o personálne doplnenie pracoviska, ako i poskytnutie prostriedkov na jeho ďalšie vybavenie (náročné spracovávanie veľkých súborov štatistických informácií, kartografické interpretácie a pod.). Priestory a náklady na bežnú prevádzku pracoviska poskytuje Prírodovedecká fakulta UK.

(Autor je vedúcim Oddelenia demografie na Katedre humánnej geografie a demogeografie)

Jeden pohľad na súčasný stav slovenskej demografie

RNDr. Karol Pastor, CSc.

Matematicko-fyzikálna fakulta UK

Úspechy a úlohy

Slovenská demografia už má nejaké tradície. Má aj svoje veľké postavy z minulosti (M. Bell, E. Stodola, A. Chura, J. Svetoň, A. Štefánek). A je pravda aj to, že za posledných 10 rokov slovenská demografia urobila veľký krok dopredu. Medzi hlavné úspechy patrí:

- spracovanie dát na ŠÚ SR v Bratislave (po presune z Prahy);
- vytvorenie subkatedry demografie na PvF UK, a otvorenie študijného smeru, i keď len s niekoľkými poslucháčmi;
- vytvorenie Výskumného demografického centra pri Infostate;
- vytvorenie demografickej sekcie SŠDS a usporiadanie piatich celoštátnych demografických konferencií (za predchádzajúcich 20 rokov boli také len dve);
- 10 ročníkov časopisu Slovenská štatistika a demografia, v ktorom vyšlo doteraz asi 36 demografických článkov;

- pôvodné knihy (Mládek 1992, 1998 (ed.), Brezák 1996, Hrubý 1996, Matulník 1998) a preklady (Dumont 1995) kníh s demografickou tematikou;
- posilnenie zahraničných kontaktov - na báze oficiálnej štatistiky (napr. cez Eurostat) i výskumných pracovísk, vrátane kontaktov na EAPS;
- rozvoj aktuárskej demografie v rámci kurzov poistnej matematiky na EU a MFF UK;
- popularizácia demografie vo verejnosti a vzrast jej autority v decíznej sfére atď.

Napriek tomu slovenská demografia stále zaostáva za susedmi a veru neviem, či sa ich náskok nezmäčkuje. (Population index zaznamenal za roky 1986-99 spolu 348 publikácií o ČR, ale len 43 o SR, z toho - okrem oficiálnych zdrojov dát - len 13 od slovenských autorov). Úlohy, ktoré má slovenská demografia pred sebou, je ešte stále dosť.

Demografia ako údaje o obyvateľstve

Zber údajov je dosť dobrý, i keď niektoré veci nie sú dotiahnuté. Dáta sú považované za pomerne spoľahlivé, zdá sa, že i "januárový efekt" (spôsobený oneskoreným zberom decembrových dát) sa už podarilo odstrániť. Problémom zostáva podrobnejšie členenie dát podľa rasovej, etnickej, náboženskej alebo sociálnej príslušnosti, hoci inde vo svete (napr. v USA) je to bežné a pre potreby solídnej demografie je to takmer nevyhnutné. Používajú sa nanajvýš deklaratórne údaje nízkej vypovedajúcej schopnosti. Doriešiť to asi nebude ľahké, vzhľadom na rozšírený názor, podľa ktorého by takéto zisťovania boli zasahovaním do ľudských práv.

Osobitnou kapitolou by boli výberové šetrenia, napr. výskumy populačnej klímy. U nás sa nerobia, no až sa zvládnu dôležitejšie veci, mali by sa robiť. Existujú akési štandardizované európske dotazníky (Fertility and Family Surveys), ja ich však považujem za dnes už prekonané, bolo by ich treba vylepšiť, aby sa zlepšila ich vý-

povedná schopnosť. Naviac, pri preklade niektorých otázok je možné celkom otočiť zmysel otázky (napr. o tom, či je potrebné, aby rodičia dieťaťa boli zosobášení, alebo keď sa hovorí o plánovaní rodiny, zdá sa, že v každej krajine sa pod tým rozumie niečo iné). Ich použiteľnosť na medzinárodné porovnávanie je teda diskutabilná.

Zdá sa, že spracovanie (triedenie) údajov je už zvládnuté, čo asi nie je samozrejmé, pretože v minulosti sa tieto údaje spracovávali v Prahe. V súčasnosti základom triedenia je geografické triedenie, čo je dobré, avšak pre mnohé úlohy nepostačujúce. Medzi triedeniami mi mnohé štandardné chýbajú (podľa veku a ďalších doplňujúcich znakov), je však možné, že ide len o technickú záležitosť. Okrem toho by som uvítal aj niektoré neštandardné triedenia, napr. triedenie rozvodov podľa veku (resp. rodinného stavu) pri sobáši - takto to nepublikujú ani v ČR.

Publikácie

Publikovanie údajov a poskytovanie údajov medzinárodným inštitúciám (OSN, WHO a pod.) ešte stále viazne. Pred nedávnom bola dokonca na ŠÚ SR tendencia zrušiť publikovanie Pramenného diela. Prečo? To si

vari myslia, že tie údaje nikto nepotrebuje? Tak nech sa zrušia! Isteže, všeličo sa dá ospravedlňovať rozdelením federácie, zmenou územného členenia, voľbami, sčítaním, ... ale nie donekonečna. Publikácie o pohybe oby-

vateľstva od r. 1997 sú už o niečo lepšie, ale štandardná publikácia asi takého rozsahu, ako bol do r. 1991 Pohyb obyvateľstva, stále veľmi chýba. Prečo Česi to môžu mať a my nie?

Tak isto musím odsúdiť publikačnú politiku, podľa ktorej je každý údaj v inej publikácii. Taká politika sa uplatňovala v polovici deväťdesiatych rokov. Ako ukázkový príklad ako sa to nemá robiť, môže poslúžiť publikácia z r. 1993 o národnosti a náboženstve (definitívne výsledky sčítania ľudu 1991). To, že rímskych a gréckych katolíkov uvádza ako rôzne vyznania, by mi až tak nevadilo (vyznanie je jedno, aj cirkev je jedna, ale rítus je iný, t.j. liturgia a cirkevná disciplína). Horšia vec je, že evanjelici a.v. a reformovaní sú bez upozornenia sčítaní v jednej kolónke ako evanjelici. Ešte horšie je, že publikácia (vraj zámerne) neuvádza celkové počty obyvateľov v obciach, takže na výpočet relatívneho zastúpenia vierovyznaní treba použiť inú publikáciu (to je však niečo, pred čím študentov vždy vystríham). Ale najhoršie je, že sa neuvádza počet obyvateľov bez vyznania a tiež tých, ktorí sa prihlásili k inému vierovyznaniu. Tieto údaje sa teda nedajú vypočítať ani približne, a preto ja radšej používam publikáciu o predbežných výsledkoch.

Demografia ako vedná disciplína

Demografia nevznikla vtedy, keď John Graunt pozbieral údaje o počtoch zomrelých vo farských kronikách okolo Londýna, ale keď ich zovšeobecnil a na ich základe usúdil, že ľudská úmrtnosť sa riadi určitými zákonitostami. Zovšeobecňovanie a objavovanie zákonitostí, ktorými sa riadi rodenie a vymieranie, alebo ktoré inak ovplyvňujú reprodukčné správanie ľudí, až to je demografia ako veda. Poznanie týchto zákonitostí nám potom umožňuje aj solídne prognózovať.

Z tohto hľadiska je slovenská demografia ako veda ešte stále iba v plienkach. Už sa začína vymaňovať zo svojho predvedeckého štádia, ktoré je charakterizované zberom údajov a prípadne aj ich slovným popisom, ale ešte stále je to ďaleko od ideálu, ktorým je ucelená teória. Hľadanie súvislostí a príčin demografických javov je v našej literatúre ojedinelé, a ak sa aj niekde vyskytuje, často sú to skôr ľudové múdrosti (alebo aj poverby) ako podložené tvrdenia. V bežnej tlači sa prezentujúce novinárske vedomosti z demografie sú azda i nižšie ako z iných oblastí (ale oproti minulosti sa to trochu zlepšilo).

Nosnými témami slovenskej demografie v minulosti bolo: koľko je Slovákov, ako a kde žijú (Bell, Stodola, Štefánek), dôsledky maďarizácie a vysťahovalectva (Svetoň), dojčenská úmrtnosť, pokles pôrodnosti a jeho príčiny a súvislosti (Chura), vidiecke obyvateľstvo (Štefánek). V súčasnosti k tomu pribudlo starnutie populácie, formovanie rodiny, potratovosť, religiózna štruktúra obyvateľstva, Rómovia, zdravotné aspekty.

Publikácie o pohybe obyvateľstva podľa národnosti vzhľadom na nekvalitnú údajovú základňu považujem za stratu papiera.

Ďalšia notorická chyba našich publikácií je nedostačité rozlíšenie medzi samovoľnými a umelými potratmi (ide vlastne o dva rôzne demografické javy!). Už v A-tabuľke ich treba rozlíšiť. Aj vďaka tomu zahraniční používatelia našich publikácií udávajú chybné údaje. (Naproti tomu údaje o miniinterrupciách do demografie vôbec nepatria!)

Medzinárodné publikácie sú ďalší problém. V mnohých Slovensko vôbec nie je uvedené, alebo je tam prázdny riadok (údaje chýbajú), alebo údaje sú chybné. (Príklad: Ročenka WHO ešte okolo r. 1995 nemala údaje za Slovensko. Údaje o potratoch v Demographic Yearbook ešte r. 1999 boli udávané chybné.) Ten, kto dodáva údaje, by sa mal starať aj o to, aby boli uvedené správne. Vo väčšine porovnávacích analytických štúdií Slovensko dodnes nefiguruje. A keď áno, ako zdroj informácií o Slovensku sú uvedení autori nepochádzajúci zo Slovenska. Ako keby sme boli nejaká rozvojová krajina.

Aké témy by mohli byť zaujímavé pre slovenskú demografiu v najbližšom desaťročí? Predpokladám:

- homogénnosť a heterogénnosť populácie,
- ekonomické, kultúrne a iné determinanty reprodukčného správania,
- výskum nových vzorcov reprodukčného správania a ich dôsledky,
- sociálne dôsledky demografického správania,
- zdravotný stav populácie, najmä dôchodcov,
- migrácia v rámci Európy
- a ďalšie oblasti s presahom do geografie, histórie, medicíny (antropológie a epidemiológie), etnografie, ekonómie, poistnej matematiky, politiky, etiky ...a teda nielen formálne prepočty, koľko nás bude.

Predpokladám, že v budúcnosti sa bude na demografiu viac prihliadať ako doteraz. Okrem tradičných oblastí, ako je regionálne plánovanie, školská politika, a pod. poznatky demografie nájdú využitie aj v demokratickej populačnej politike, v rodinnej politike, vo výchove vôbec a výchove k rodičovstvu osobitne, v politike voči starej generácii, v poisťovníctve, v sociológii. Doposiaľ sa správame voči demografii dosť ignorantovsky. Mnohé politické kroky majú dôsledky na demografické správanie, ktoré sa dajú predvídať (avšak nás to nezaujíma), ale potom, keď by sa mali korigovať neplánované dôsledky týchto krokov, odmietame to ako sociálne inžinierstvo a obmedzovanie osobnej slobody.

Demografia na univerzitách

Niektoré základné demografické pojmy sa vyučujú ešte na stredných školách na hodinách geografie. Štandardné kurzy demografie na vysokých školách počúvajú študenti ekonómie, sociológie, sociálnej práce, medicíny. Predpokladám, že okrem základných techník sa na nich dozvedia základy demografickej statiky a dynamiky. Dodnes najlepšimi učebnicami sú Pavlík – Rychtaříková - Šubrtová (1986) a Mládek (1992). Študenti geografie absolvujú o niečo rozšírenejšie štúdium zahrnujúce aj demogeografiu. Už tretí rok sa podrobnejšie dá študovať demografia ako špecializácia odboru geografia. Okrem toho sa na MFF UK a EU prednáša pre študentov poistnej matematiky aj aktuárska demografia. Tá je venovaná najmä konštrukcii a použitiu úmrtnostných tabuliek a matematických modelov populačnej dynamiky. Demografické teórie a modely sa asi ani neprednášajú.

Podľa vyhlášky MŠ č. 131/1997 Z.z. (o doktorantskom štúdiu) demografia je vedný odbor č. 13-09-9, ktorý patrí medzi geografické vedy. Ako núdzové riešenie to možno prijať, ale len ako núdzové. Demografia

má predsa množstvo aspektov, ktoré s geografiou nesúvisia (mimochodom, najväčší naši demografi boli polyhistor, právnik, sociológ, pediater). V budúcnosti to môže byť pre demografiu dosť ohraničujúce. Je to príveľmi úzky priestor pre výchovu špičkových odborníkov.

Pri porovnávaní slovenskej demografie s európskou je človeku smutno. Aj česká demografia je o celú generáciu pred nami. Chýba nám demografická literatúra, zahraničné časopisy (internet všetko nenahradí), živý kontakt, tvorivé diskusie. Dostať sa na medzinárodné konferencie je takmer zázrak. Ťažko je naskakovať do rozbehnutého vlaku. Snáď by sa dalo ešte čosi zachrániť vyslaním zopár mladých talentovaných demografov tak na polročný študijný pobyt, trebárs do NIDI (Haag) alebo Max Planck Institut (Rostock), alebo aspoň do Prahy. My starí to už nevytrhneme, treba investovať do mladých. Inak sa len budeme s úžasom prizerať, že sme zase mimo hry.

(Autor pracuje na Katedre teórie pravdepodobnosti a matematickej štatistiky)

Aká si slovenská demografia?

Doc. MUDr. Anna Volná, CSc.
Lekárska fakulta UK

Demografia ako vedná disciplína aj praktická činnosť poskytuje nanahradiť informácie na rozumné rozhodovanie pri spravovaní a riadení vecí verejných. Prepojenie demografie s takmer všetkými oblasťami života spoločnosti je zrejmá, ale spätosť demografických javov s lekárskou praxou a zdravotnou starostlivosťou je veľmi úzka.

Slovenská demografia nemala vo svojej histórii veľmi priaznivé podmienky na svoj rozvoj, ale aj tak sa vždy našli zánietení jednotlivci, ktorí ju nejakým spôsobom posúvali dopredu a tak je to aj dnes. Po vzniku samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993 sa osamostatnila aj slovenská demografia. V ťažkej situácii, s malým počtom skúsených pracovníkov Oddelenia demografickej štatistiky (ODŠ) Štatistického úradu SR nadviazala na úspešnú prax česko-slovenskej demografie a pokračuje v zbieraní, triedení a analyzovaní základných údajov prirodzeného a mechanického pohybu obyvateľstva. Pozitívne možno hodnotiť viaceré skutočnosti:

- Ochotu a záujem odborníkov ODŠ a iných inštitúcií úzko a neformálne spolupracovať na rozvoji metodológie a úrovne registrácie a spracovania údajov a na riešení ďalších problémov.
- Prehlbenie činnosti Slovenskej štatistickej a demografickej spoločnosti (SŠDS) a jej pravidelné dvojročné tematicky zamerané demografické konferencie, často s medzinárodnou účasťou, usporiadané vždy v inom kraji republiky a vydávaním recenzovaného zborníka príspevkov.
- Aj z podnetu SŠDS zorganizovanie stretnutí všetkých zainteresovaných rezortov a inštitúcií pod gestorstvom Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny s cieľom riešiť otázky potrebného ďalšieho rozvoja praktickej aj akademickej demografie v SR. Výstupom týchto stretnutí bolo presadenie:
 - Vzniku a finančného zabezpečenia Oddelenia demografie na Katedre humánnej geografie a demogeografie PríFUK, na zabezpečenie výučby a výchovy nových demografov
 - Vzniku Výskumného demografického centra (VDC) pri INFOSTATE.
- Pozitívne treba hodnotiť vyrovnanie sklzu v spracovaní a publikovaní pramenných informácií z pohybu obyvateľstva SR.
- Zabezpečenie včasného poskytovania informácií vitálnej štatistiky SR, najmä údajov o úmrtnosti a príčinách smrti, do Svetovej zdravotníckej organizácie v Ženeve.

- Každoročné vypracovanie a publikovanie súhrnnej analýzy stavu a vývoja obyvateľstva SR v časopise Slovenská štatistika a demografia pracovníkmi ODŠ, čím sa dostávajú k širšej čitateľskej obci.

Vymenované pozitíva isto nie sú úplné a dajú sa nájsť aj ďalšie, ale zároveň odzrkadľujú skutočnosť, že slovenská demografia púta značnú pozornosť ako oficiálnej tak aj akademickej a inej demografickej komunity. Na dosiahnutých výsledkoch možno ďalej stavať. Bolo by však chybou uspokojiť sa s dosiahnutým, aj keď sa môže argumentovať, že v danej ekonomickej a najmä finančnej situácii je to dosť, čo sa podarilo. Dovolila by som si uviesť niekoľko postrehov, verím, že ostatné podstatné pripomienky pomenujú presnejšie ďalší účastníci.

Za dôležité na zlepšenie situácie považujem:

- Zabezpečiť štvrťročné diskusný demografický seminár v rámci SŠDS.
- Dosiahnuť aj prostredníctvom vyššie spomenutého seminára širšiu komunikáciu, informovanosť a užšiu spoluprácu akademických a "výkonných" demografov a ďalších záujemcov.
- Aj keď to môže niekto považovať za nepatričné, zdá sa mi potrebné posilniť Oddelenie demografie na PríFUK plnohodnotným ďalším pedagógom-demografom (napr. RNDr. K. Pastorom CSc.).
- Hľadať možnosti posilniť VDC pri INFOSTATE, a zabezpečiť tak aj ciele sociologické zisťovania o demografických otázkach.
- To by si isto vyžadovalo aj vypracovanie populačnej koncepcie (politiky?) SR.
- Dosiahnuť užšiu súčinnosť odborníkov z rôznych oblastí demografie pri riešení metodických a terminologických otázok.
- Zaviesť do praxe kolegiálne recenzie a konzultácie pri publikovaní (mimo časopisov, ktoré si lektorovanie obstarávajú ako súčasť publikovania) demografickej problematiky na vychytenie "preklepov a možných nepresností" s cieľom dosiahnuť vyššiu kvalitu publikovaných prác.

Aj keď si tento príspevok nenárokuje na úplný a vyčerpávajúci pohľad na pozitíva a problémy slovenskej demografie, verím, že podnieti k zamysleniu nad niektorými nadhodenými otázkami.

(Autorka je podpredsedníčkou SŠDS pre demografiu)

Demografická štatistika na Slovensku

Mgr. Milan Žirko
Štatistický úrad SR

Niekoľko poznámok k miestu a úlohám Štatistického úradu Slovenskej republiky (ďalej len ŠÚ SR), do roku 1992 Slovenského štatistického úradu (ďalej len SŠÚ) v oblasti demografickej štatistiky a ku kvalite, rozsahu a štruktúre demografických údajov.

Základné medzníky v spracovaní a zabezpečovaní súčasnej demografickej štatistiky na ŠÚ SR (SŠÚ)

Vzhľadom na pozíciu a kompetencie úradu v systéme štátnej správy možno jeho pracovisko – oddelenie demografickej štatistiky – považovať za jedno z rozhodujúcich v oblasti prípravy, organizovania a vykonávania štatistických zisťovaní o pohybe obyvateľstva. V jeho náplni však nie je špecializovaná vedecko-výskumná činnosť v tejto oblasti a ani príprava odborných kádrov, s výnimkou odborných konzultácií, prípadne poskytovanie údajov pre vypracovávanie vysokoškolských a doktorandských diplomových prác.

- obdobie 1975 – 1992 (federálny princíp organizovania a vykonávania štatistických zisťovaní o pohybe obyvateľstva): prevod ročného spracovania z gescie Federálneho štatistického úradu do PVT Nitra, sprevádzkovanie poloautomatizovaného mesačného spracovania,
- v roku 1991: prechod na spracovanie bilancie pohybu obyvateľstva podľa pohlavia a ročníka narodenia až do úrovne obcí, nadväzne na definitívne výsledky SLDB 1991,
- v rokoch 1993 – 1995: prechod na používanie osobných počítačov pri spracovaní demografickej štatistiky, zámer rozšíriť výstupy spracovania kombinačných tabuliek pohybu obyvateľstva do okresov spolu s poskytovaním spracovaných údajov v tvare súborov vhodných na ďalšie používanie na osobných počítačoch,
- v roku 1996: rozšírenie spracovania v meste Košice na mestské časti a 5 území pôsobnosti "obvodných úradov", spracovanie definitívnych výsledkov pohybu obyvateľstva (bilancií) podľa nového územného a správneho usporiadania (90 vyšších územných a správnych celkov),
- od roku 1997: mesačné automatizované spracovanie v členení do obcí a mestských častí v Bratislave a Košiciach,
- v roku 2000 a neskôr: spracovania kombinačných tabuliek pohybu obyvateľstva za roky 1996 – 2000.

Demografická štatistika tvorila náplň práce Oddelenia štatistiky obyvateľstva (tiež nazývaného oddelením demografickej štatistiky), ktorého počet, vzdelanosť a odborná kvalifikácia pracovníkov bola a je určená obsahom a charakterom organizácie práce súvisiacej so zabezpečovaním štátneho štatistického zisťovania o po-

hybe obyvateľstva na Slovensku, resp. v krátkom období aj zabezpečovaním zdravotníckej štatistiky. Oddelenie bolo súčasťou Odboru štatistiky obyvateľstva a práce, kde obsahovo nadväzovalo a spolupracovalo najmä s Oddelením sčítaní ľudu a súčasne poskytovalo potrebné podklady o štruktúre obyvateľstva Oddeleniu štatistiky práce a miezd, ako aj ostatným odborom SŠÚ. Počet pracovníkov oddelenia neprekročil 10, z nich 3 až 4 mali vzdelanie vysokoškolské (ekonomické, prípadne prírodovedecké), ostatné pracovníčky, zabezpečujúce vlastný priebeh zisťovania (zber štatistických hlásení a styk so spravodajskými jednotkami, prvotné spracovanie hlásení vrátane vyznačovania príčin úmrtia) mali stredoškolské vzdelanie.

V súčasnosti je oddelenie začlenené do Odboru štatistiky obyvateľstva v rámci Sekcie sociálnej štatistiky a demografie s počtom 5 VŠ pracovníkov, z toho 2 na MD, 1 stredoškolačka a 1 stážista po ukončení VŠ.

V nadväznosti na charakter organizovaného štatistického zisťovania oddelenie spolupracovalo najmä s pracoviskami rezortov vnútra, zdravotníctva a spravodlivosti.

Vzhľadom na územno-správny charakter spracovania demografickej štatistiky (trvalý pobyt osoby nemusí zodpovedať miestu demografickej udalosti) bolo do roku 1993 potrebné operatívne zabezpečovať výmenu prvotných hlásení o demografických javoch v súvislosti s možným trvalým pobytom občanov jednej republiky na území druhej republiky. V období automatizovaného režimu sa medzi národnými štatistickými úradmi vymieňali údaje diaľkovým počítačovým prenosom.

Úlohy v oblasti zberu a spracovania demografických údajov boli zabezpečované v zmysle jednotnej federálnej metodiky a takmer identickej národnej, resp. priamo federálnej legislatívy. SŠÚ v Bratislave tvoril jednu z 3 zložiek centrálnych štatistických orgánov v ČSFR (spolu s Českým štatistickým úradom a Federálnym štatistickým úradom v Prahe).

Na území Slovenska sa na zabezpečovaní demografických úloh, najmä na zbere údajov o sťahovaní obyvateľstva zo spravodajských jednotiek (národných výborov rôznej úrovne, neskôr obecných a mestských úradov, resp. orgánov Ministerstva vnútra SR) zúčastňovali do roku 1997 aj krajské správy SŠÚ, Mestská správa v Bratislave, okresné oddelenia a mestské oddelenie v Košiciach. Územné štatistické orgány sa tiež vykonávaním previerkovej činnosti na spravodajských jednotkách (zameranej na úplnosť a vierohodnosť zisťovaných demografických štatistických údajov) podieľali na zabezpečovaní kvality a včasnosti zberu a spracovania údajov.

V súčasnosti je zber a prvotné spracovanie štatistických hlásení o pohybe obyvateľstva do súborov vhodných na automatizované mesačné spracovanie v gescii Krajskej správy ŠÚ SR v Trnave. Pri plnení tejto úlohy

sa používajú pôvodné programové vybavenia modifikované na štruktúru pracoviska zriadeného v roku 1998.

K základným úlohám oddelenia demografickej štatistiky patrilo a tiež v súčasnosti sa patrí publikovanie a prezentovanie spracovaných údajov o pohybe obyvateľstva v krátkodobej, (mesačnej a štvrtročnej) resp. dlhšej (polročnej a ročnej) periodicite, vydávanie národnej súbornej publikácie "Pohyb obyvateľstva", resp. spracovanie príslušných podkladov pre vydanie analogickej federálnej publikácie, vypracovávanie pravidelných ročných analytických hodnotení a monotematických rozborov o demografickom vývoji, vydávanie osobitných publikácií o obyvateľstve a tiež spracovanie špecializovaných podkladov o obyvateľstve do komplexných materiálov a publikácií SŠÚ, ako aj vypracovávanie koncepcií a dlhodobých prognóz vývoja obyvateľstva a domácností.

Súčasťou činnosti oddelenia demografickej štatistiky bola aj organizácia a správa agendy rodných čísiel na Slovensku v zmysle pokynov Federálneho štatistického úradu a príslušnej vyhlášky o rodnom čísle, v spolupráci s jednotlivými okresnými oddeleniami SŠÚ (ŠÚ SR) a to až do prechodu týchto kompetencií na Ministerstvo vnútra SR k 1.1.1996.

Štatistické zisťovania o pohybe obyvateľstva vykonávané prostredníctvom štatistických hlásení radu Obyv (Obyv 1, 2, 3, 4, 5 – 12, 1: o uzavretí manželstva, 2: o narodení, 3: o úmrtí, 4: o rozvoze, 5: o sťahovaní) nadväzujú prostredníctvom štátnej registrácie týchto demografických udalostí matrikami na

- prvotnú zdravotnú dokumentáciu vyhotovovanú pri pôrode v pôrodniciach, resp. pri lekárskej obhliadke alebo vykonaní pitvy zomrelého,
 - osobné doklady snúbencov a osobitné listiny nimi vyplňované pred uzavretím manželstva,
- resp. na
- evidenciu trvalého pobytu občanov a cudzincov na území republiky,
 - agendu a priebeh konania príslušného súdu pri rozhodovaní o návrhu na rozvod manželstva.

Táto nadväznosť súčasne limituje možný rozsah štátnou štatistikou zisťovaných údajov o demografickom jave a osobných charakteristikách javom dotknutých osôb.

Spravodajská povinnosť je určená legislatívou dotknutým spravodajským jednotkám (matrikám, zdravotníckym zariadeniam a lekárom, príslušným súdom), resp. v súčasnosti pri zmene trvalého pobytu priamo dotknutým osobám.

Rozsah zisťovaných údajov sa v predchádzajúcom období musel operatívne prispôbovať zmenám príslušných legislatívnych predpisov (napr. o matrikách, o trvalom pobyte, o zdravotníckej starostlivosti a pod.) a tiež novým formám osobných dokladov (občiansky preukaz).

Osobitne zmena formy a obsahu občianskeho preukazu vynechaním údajov o rodinnom stave, resp. o národnosti a o stupni vzdelania, vytvára priestor pre zní-

ženie vierohodnosti týchto zisťovaných údajov, resp. je potrebné ich akceptovať len ako údaje "deklarované", ktoré nie sú podložené úradným dokladom.

Súčasťou demografickej štatistiky je aj spracovanie štatistiky potratov a umelých prerušení tehotenstiev, ktoré SŠÚ resp. ŠÚ SR v súčasnosti zabezpečuje preberaním primárnych údajov zo štatistického zisťovania rezortu ministerstva zdravotníctva na technologických nosičoch.

Štruktúra správneho územného triedenia používaného pri spracovaní demografickej štatistiky bola v období rokov 1970 až 1992 bez výrazných zmien. Dochádzalo k zániku menších obcí zlúčením s inou obcou, resp. mestom, ojedinele k vzniku nových obcí rozčlenením niektorej obce (mesta).

Po vzniku "veľkej" Bratislavy začiatkom 70. rokov vzniká pričlenením niektorých obcí z okresu Košice viďe aj "veľké mesto Košice".

Na organizovaný rozvoj Bratislavy v 80. rokoch, najmä v dôsledku bytovej výstavby, reaguje štátna demografická štatistika rozšírením zisťovania o ďalší bratislavský "V. obvod" – Petržalku a po SLBD 1991 sa v Bratislave od roku 1992 prechádza na rozšírené demografické zisťovanie - až do 17 mestských častí. Analogicky od roku 1996 sa demografické zisťovanie tzv. "území pôsobnosti 5 obvodných úradov" v Košiciach dopĺňa o zisťovanie za 22 mestských častí.

Spracovanie týchto podrobností nemá jednoznačnú podporu v oficiálnom registri priestorových jednotiek, pretože tento akceptuje buď úroveň okresu, resp. obce. V súčasnom územnom a správnom usporiadaní sú mestá Bratislava a Košice členené na okresy, pritom niektoré demografické ukazovatele nie je možné konštruovať ako priamy súčet príslušných ukazovateľov za nižšie územné a správne celky (napr. prisťahovalí do mesta nie sú súčtom prisťahovalých do jednotlivých mestských častí, resp. vysťahovalí z mesta nie sú súčtom vysťahovalých z jednotlivých mestských častí).

Historicky zavedený súbor v demografickej štatistike prezentovaných okresných miest a miest s 10000 a viac obyvateľmi, tvoriacich po okresnej úrovni v minulosti najnižšiu územne podrobne spracovávanú úroveň demografických údajov, bol postupne nahradený súborom 77 sídiel obvodného významu, súborom miest s národnými výbormi I., II. a III. stupňa, sídlami obvodných úradov. V súčasnosti správnu úroveň okresov dopĺňa súbor 136 miest na Slovensku.

Spôsob organizovania, obsah a rozsah štatistických demografických zisťovaní o pohybe obyvateľstva boli na Slovensku a v Čechách takmer totožné až do r. 1993. V spracovaní boli však priebežne používané odlišné technologické možnosti (napr. vybavenosť okresných oddelení v ČR umožnila v 80. rokoch automatizovať mesačné spracovanie hlásení o sťahovaní) a tiež boli akceptované alebo odmietnuté predkladané rôzne rozširujúce požiadavky národných užívateľov. Jednou z posledných zásadných zmien v rozsahu spracovania bolo odstúpenie Českého štatistického úradu (ČSU) od spracovania demografickej štatistiky podľa ukazovateľa "národnosť" po SLDB 1991, t.j., vrátane spracovania

bilancie ČR podľa národnosti a bilancie pohybu podľa národnosti za okresy. Tieto spracovania pre potreby SR, napriek platnej jednotnej federálnej metodike, si však musel SSÚ zabezpečiť samostatne.

Na druhej strane, územno-správnym detailom, odporúčaným pre základné demografické ročné spracovanie pohybu obyvateľstva sa na Slovensku v rámci výskumného projektu "Rozvoj ľudského činiteľa," spracovaného Výskumným výpočtovým strediskom, stala "obec". Následne boli za SR spracované dostupné primárne údaje o pohybe obyvateľstva podľa pohlavia za obce za roky 1971 až 1975 (východiskový počet obyvateľov k 1.1., počet živonarodených, počet prisťahovalých a vysťahovalých, celkový prírastok, počet obyvateľov k 31.12), v Bratislave aj za "mestské obvody". Od roku 1996 bolo takéto spracovanie zahrnuté do federálneho projektu spracovania bilancií pohybu obyvateľstva. Od roku 1991 sa v SR spracovanie realizuje v plnom pôvodnom rozsahu, t. j. aj podľa jednotiek veku.

Štatistické zisťovanie o pohybe obyvateľstva je považované za vyčerpávajúce zisťovanie.

Do štatistického zisťovania sú zahrnuté všetky prípady demografických javov, ktorých nositeľ má trvalý pobyt na území Slovenskej republiky (občan SR, resp. cudzinec s povolením na trvalý pobyt).

Periodicita zisťovania je označovaná ako mesačná, aj keď súbor zistených a spracovaných štatistických hlásení netvorí kompletný súbor demografických udalostí, ktoré v danom zisťovanom období (mesiaci) nastali. K tomuto dochádza najmä pri dôslednom porovnávaní v štatistickom hlásení zapísaných skutočností (poverenou osobou - pracovníkom, resp. pracoviskom) s údajmi podľa osobných dokladov určených predkladať matrike pri zápise do matričných kníh príslušnou legislatívou (rodičia, prípadne slobodná matka dieťaťa, snúbenci, pozostalý manžel, resp. ak doklady o zomrelom predkladá pohreb vybavujúca osoba a pod.). Takéto dodatočne overené štatistické hlásenie matrika zašle na štatistické spracovanie v zásielke s hláseniami za nasledujúce zisťované obdobie.

Do štatistického súboru sú zaraďované prostredníctvom "osobitnej matriky" aj hlásenia za demografické udalosti (narodenie, úmrtie, uzavretie manželstva), ktorých účastníkmi v zahraničí boli občania SR a ktoré boli zapísané do osobitnej matriky na základe požiadavky príslušných osôb.

Použitie matričných úradov ako určitých kontrolných miest úplnosti a správnosti vyplnených osobných údajov určitým spôsobom zvyšuje kvalitu a spoľahlivosť štatistického súboru a súčasne znižuje počet do úvahy prichádzajúcich spravodajských miest potrebných pre zisťovanie zhruba na 1000 (počet jednotlivých obcí v SR je pritom takmer 2900).

Niektoré administratívne problémy pri zisťovaní demografických údajov odstránilo postupné zavádzanie tzv. "spoločných úradných dokladov a štatistických hlásení pre demografické zisťovanie". Takto upravené štatistické hlásenia radu "Obyv" obsahujú požadované údaje pre štatistické zisťovanie, výkon štátnej matričnej agendy a tiež pre rezort ministerstva zdravotníctva.

Dlhodobou spoločným tlačivom je Hlásenie o rozvoje, ktorého dokonca spracovanie príslušných procesných štatistik aj pre potreby Ministerstva spravodlivosti SR zabezpečuje štátna štatistika. Ďalším v poradí bolo Hlásenie o narodení a od r. 1998 aj nové hlásenie Obyv 3-12, List o prehliadke zomrelého a štatistické hlásenie o úmrtí. Takto nie je potrebné na matrike z pôvodných osobitných dokladov vyplňovaných pri narodení v zdravotníckych zariadeniach, resp. pri úmrtí, vytvárať prepisom niektorých požadovaných údajov osobitné štatistické hlásenia, pričom sa odstránil možný faktor vzniku novej opisovej chyby.

Spracovanie demografickej štatistiky v 70. rokoch predstavovalo etapovité spracovanie. Prvú etapu tvorilo štandardné ručné spracovanie. Jednoduchou čiarkovacou metódou sa vo zvolenom územnom priereze (republika, okres, vybrané mesto) registrovali do pracovných tabuliek z individuálnych štatistických hlásení radu "Obyv" príslušné ukazovatele. Okrem registrovania počtu, sa niektoré údaje spracovávali v jednoduchom triedení. V súbore narodených sa zisťoval napr. počet narodených podľa vitality, pohlavia a poradia narodenia, u zomrelých okrem počtu zomrelých podľa pohlavia sa registrovalo aj úmrtie podľa dĺžky života, a to do 1 roka, resp. do 28 dní a súčasne sa registroval vybraný okruh príčin smrti podľa príslušnej medzinárodnej klasifikácie.

Z rozdielu živonarodených a zomrelých sa tvoril prirodzený prírastok obyvateľov.

U uzavretých manželstiev sa registroval len ich počet.

Údaje o rozvodoch spracovával ČSÚ v Prahe centralizovane aj za SR a poskytoval ich SSÚ.

Údaje o sťahovaní sa predspracovávali na okresných oddeleniach SSÚ do špeciálnych hlásení na úrovni okresu (O-Obyv 6-12), pričom sa individuálne hlásenia triedili podľa pohlavia a podľa druhu sťahovania (vnútorné a zahraničné sťahovanie, prisťahovali z ČR). Z týchto okresných hlásení sa na SSÚ vytvárala kombinačná matica (podľa pohlavia) o smeroch vnútorného sťahovania medzi tzv. triediacimi okresmi v ČSFR. Analogicky sa spracovávala matica sťahovania v ČSÚ o sťahovaní v ČR. Triediace okresy v okrese tvorili sledované mestá okresu a súbor hlásení o sťahovaní medzi ostatnými obcami okresu. Tvorba kombinačnej matice o smeroch a počtoch sťahovania na úrovni ČSFR bola limitným bodom ručnej kapacity spracovania demografickej štatistiky a jeho prípadného ďalšieho rozširovania.

Výmenou údajov o sťahovaní medzi SR a ČR sa vytvárali položky o medzirepublikovom sťahovaní.

Bilanciou prisťahovaných a vysťahovalých tvorený prírastok sťahovania, spolu s prirodzeným prírastkom tvoril bilančnú položku celkový prírastok, ktorý sa používal na odvodenie počtu obyvateľov ku koncu spracovávaného obdobia. Súbor základných absolútnych ukazovateľov dopĺňal výpočet priemerného počtu obyvateľov v období, ktorý sa používal na výpočet základných relatívnych demografických ukazovateľov v územnom priereze.

Údaje v podrobnom územnom a správnom priereze, vrátane údajov o príčinách úmrtia a poradí narodených detí sa publikovali len v štvrťročnej periodicite. Mesačne sa publikovali vybrané absolútne a relatívne údaje za SR a kraje, so súčasným publikovaním údajov z porovnateľného obdobia z predchádzajúceho roka. Kumuláciou údajov za štyri štvrťroky vznikali základné údaje o demografickom vývoji v príslušnom roku.

Druhú etapu spracovania demografickej štatistiky predstavovalo tzv. ročné spracovanie, ktorého výstupy tvorili osobitné podrobné kombinačné tabuľky o pohybe obyvateľstva (jednotlivých demografických javoch) publikované v pramennom diele "Pohyb obyvateľstva v roku" a Bilancie pohybu obyvateľstva podľa pohlavia a ročníka narodenia. Ďalšími, avšak už majúci charakter odvodených a syntetických ukazovateľov, boli údaje v každoročne spracovávaných úmrtnostných tabuľkách, vypočítavaných zo známych údajov o počte a štruktúre zomrelých a z vekového zloženia obyvateľstva.

Ročné automatizované spracovanie používalo tzv. ročné súbory primárnych údajov, ktoré vznikli kumulovaním najskôr štvrťročných, neskôr priebežne mesačne zaznamenávaných dávok štatistických hlásení radu Obyv na technické nosiče (dierne štítky, MG-pásky) v Podniku výpočtovej techniky v Nitre. Tieto štvrťročné, resp. mesačné súbory hlásení prechádzali opakovaným systémom naprogramovaných logických a informatívnych kontrol, ktoré mali za úlohu zabezpečiť vnútornú správnosť a nadväznosť údajov o príslušnom demografickom jave za každý jednotlivý demografický jav, reprezentovaný jednotlivým štatistickým hlásením. Súčasne sa v kontrolách overovala úplnosť vytváraných súborov na počet hlásení a na ich jednoznačnosť.

V prípade zistenej chyby boli tieto následne opravené zaškolenými odbornými pracovníkmi oddelenia demografie. V procese opráv bolo možné operatívne požiadať spravodajskú jednotku o doplnenie a overenie poskytnutých údajov. Proces kontrol a opráv sa ukončil, keď program neavizoval žiadnu závažnú chybu. Počítačový výstup vytlačených chybných hlásení s vyznačenými chybnými položkami mal formu tlačovej počítačovej zostavy.

V neskoršom období sa proces záznamu, ako aj kontrolných a opravných chodov preniesol zo sálových počítačov na osobné počítače a proces kontrol a opráv sa realizoval v interaktívnom režime PC. Jednotlivé hlásenie odborný pracovník opravoval dovtedy, kým programové vybavenie nepripustilo jeho postúpenie na ďalšie spracovanie.

Sprevádzkovanie ročného spracovania demografickej štatistiky v PVT Nitra predstavovalo úspešný krok v oblasti prevodu úsekovej demografickej štatistiky do národnej pôsobnosti ŠŠÚ.

Ďalšími kvalitatívnymi krokmi v oblasti spracovania demografickej štatistiky bola najprv čiastočná automatizácia mesačného spracovania a neskôr prechod na plnú

automatizáciu. Tu sa skúsenosti z tvorby automatizovaných ročných výstupných tabuliek preniesli do režimu mesačného, resp. kumulovaného spracovania (za niekoľko mesiacov od začiatku roka, štvrťrok, polrok, rok). Podmienkou bolo zabezpečenie potrebných kapacít na operatívny prevod štatistických hlásení do digitálnej formy, ich operatívne skontrolovanie na obsah a úplnosť a následné spracovanie automatizovaných výstupov. Po dostatočnom urýchlí režimu tvorby jednotlivých čiastkových výstupov (čiastočná automatizácia) bolo možné pristúpiť k prepojeniu jednotlivých zmenových demografických súborov do jedného objektu, v ktorom sa vytvorili výstupné tabuľky jednotlivých zmenových demografických javov a udalostí a tiež prepojenie čiastkových výstupov do jednoduchých (resp. aj zložitejších) bilančných rovníc:

koncový stav =

= východiskový stav + živonarodení – zomrelí + prisťahovalí – vystažovalí.

Tento stupeň technológie umožňuje v súčasnosti pri dostupnej dostatočnej kapacite výpočtovej techniky a jej rýchlosti spracovávať aj mesačné spracovanie v rozsahu a charaktere aký bol v minulosti možný len pri ročnom spracovaní. Súčasne je možné každé čiastkové spracovanie rozšíriť a doplniť o výpočet rôznych odvodených ukazovateľov a štruktúr, pričom je možné spracovať a kombinovať akýkoľvek v štatistickom hlásení vyskytujúci sa údaj, prípadne prepájať rôzne výsledky zo spracovania rôznych hlásení.

Po pochopení súčasných technických možností výpočtovej techniky sa ukazujú nasledovné okruhy problémov:

- dostupnosť archívnych primárnych údajov zmenových demografických javov vo vhodnej forme a na dostupných médiách. Ich uloženie do vhodných databázových priestorov – potreba vybudovať, prevádzkovať (zálohovať),
- voľný, resp. obmedzený (za úplatu) prístup k údajom za účelom vedeckého spracovania, spracovania diplomových a študentských prác,
- používanie rôzneho územného a správneho usporiadania republiky – číselníkov priestorových jednotiek,
- dostupnosť vhodných analytických a zobrazovacích programových prostriedkov na vyhodnocovanie a prezentáciu,
- vydávanie publikácii resp. prezentácia údajov a výsledkov spracovaní vo forme iných technologických médií (CD - nosiče),
- používanie www-prezentácie – aj z hľadiska medzinárodného (projekt POPIN),
- dodržiavanie pravidiel pri práci s údajmi za malé územné celky,
- projekt PBD / ŠÚ SR pre oblasť demografie,
- aktualizácia dátových a agregovaných výstupov.

(Autor je pracovníkom Oddelenia demografickej štatistiky na ŠÚ SR)

Vydal **Inštitút informatiky a štatistiky**
Dúbravská 3, 842 21 Bratislava

V edícií: **Akty**

Pod číslom: **6**

Vedúci redaktor: **Ing. Boris Vaňo**

Výkonný redaktor: **RNDr. Ján Mészáros**

Počet strán: **22**

Počet výtlačkov: **40**

Tlač: **Inštitút informatiky a štatistiky Bratislava**

28-2000-A/6
